

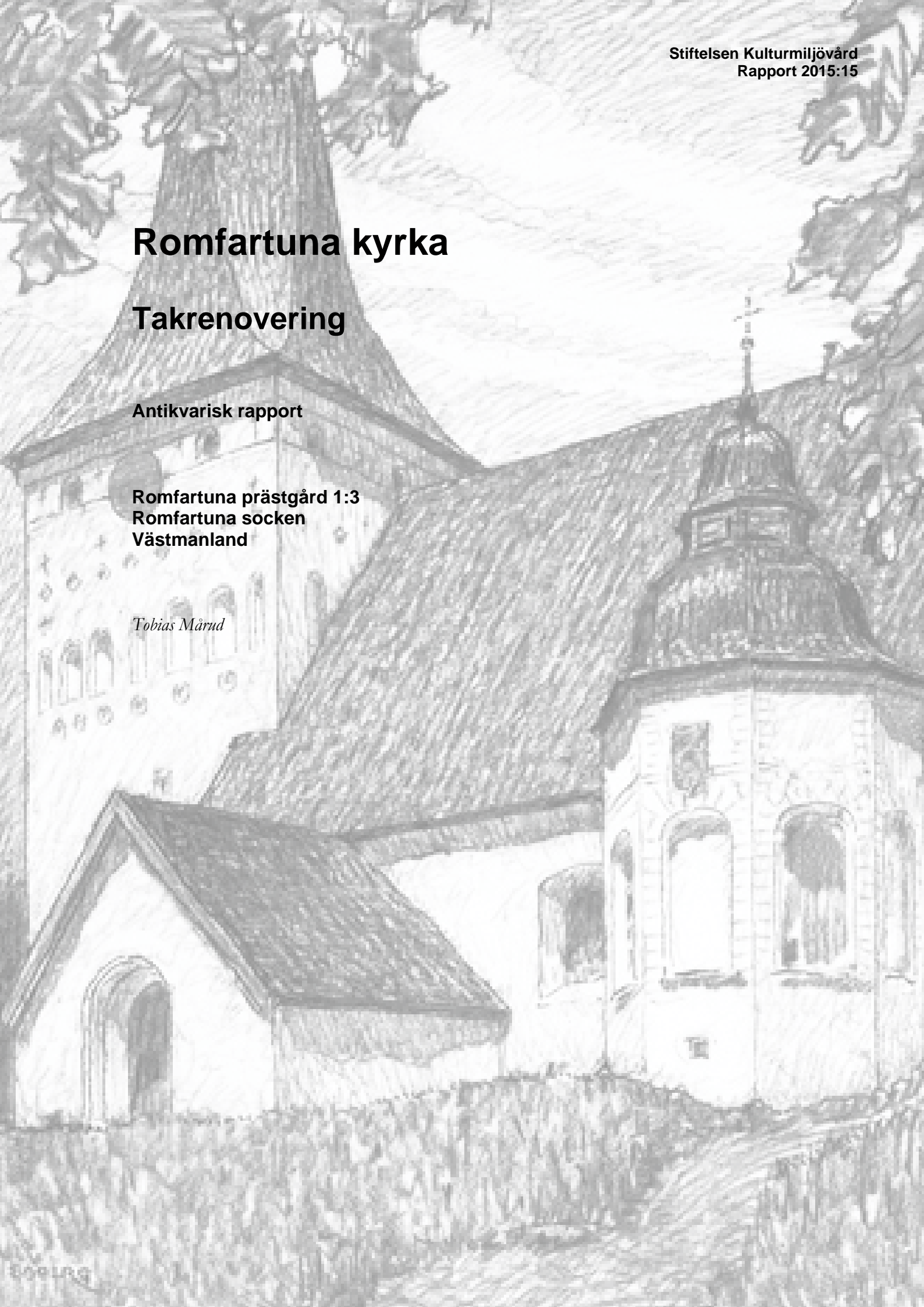
Romfartuna kyrka

Takrenovering

Antikvarisk rapport

Romfartuna prästgård 1:3
Romfartuna socken
Västmanland

Tobias Mårud

Romfartuna kyrka

Takreovering

Antikvarisk rapport

Romfartuna prästgård 1:3

Romfartuna socken

Västmanland

Tobias Mårud

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

Omslagsfoto: Romfartuna kyrka avbildad av Ferdinand Boberg. Källa: ATA.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-410-8

Tryck: Just Nu, Västerås 2015.

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Byggnadshistoria, med relevans för ärendet.....	5
Genomförande	8
Takomläggning.....	8
Åtgärd på rötskadad takstol.....	14
Grindstolpar.....	15
Resultat	16
Referenser.....	17
Kart- och arkivmaterial	17
Otryckta källor.....	17
Litteratur.....	17
Tekniska och administrativa uppgifter	17

Figur 1. Undersökningsplatsens läge, markerat med en ring. Utdrag ur Gröna kartan. Skala 1:50 000.

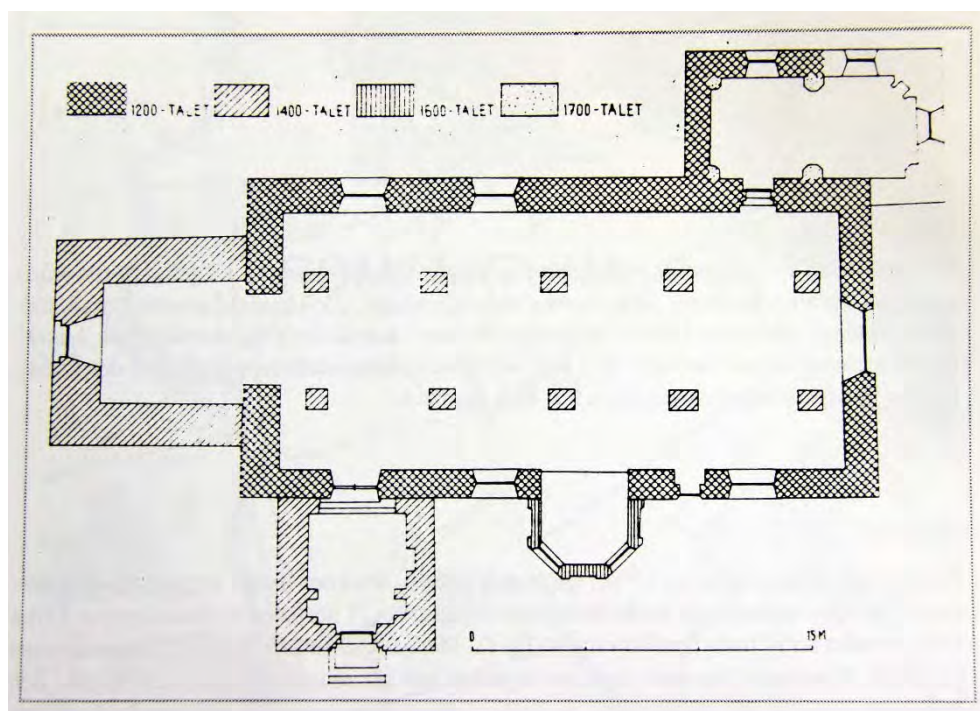
Inledning

Under 2013 har skiffertaket på Romfartuna kyrka samt skiffertak på grindstolpar som hör till kyrkan lagts om. Vid arbetet åtgärdades även skador i taklaget. Tillstånd till arbetet gavs av Länsstyrelsen 2013-05-29 med dnr: 433-4830-10 och i tillägg för grindstolparna 2013-12-17 med dnr: 433-4134-12. Stiftelsen Kulturmiljövård har medverkat som antikvarier på uppdrag av Västerås kyrkliga samfällighet.

Bakgrund

Vid en exteriör renovering av kyrkan 2006 uppdagades det att skiffret på taken var i behov av omläggning. En okulär konditionsbesiktning av yttertaken, med undantag för kyrktornet, utfördes 2010-08-06 av Mälardalens Tak och Fasadkonsult AB. Vid besiktningen konstaterades att ett antal skifferplattor var lösa, till följd av att den spik som plattorna är fästade med hade rostat. Vidare konstaterades läckage vid staginfästningar för korset på nock vid östra gaveln samt i anslutning till taklucka och längs nock. Läckaget hade orsakat rötskador i underbrädningens råspont och i en av takstolarna. Samtliga skifferbelagda tak ansågs vara i behov av omläggning.

Byggnadshistoria, med relevans för ärendet

Figur 2. Plan av Romfartuna kyrka med ungefärlig datering av byggnadsdelar. Källa: Edgren 1977 s. 5.

Romfartuna kyrka uppfördes troligen kring år 1300. Dendrokronologisk datering av de äldsta delarna av kyrkans takstolar, på södra sidan, visar att det förekommer virke som med säkerhet fälldes vinterhalvåret 1306-07.¹ Byggnadskroppen var rektangulär med rak koravslutning och två ingångar på södra sidan.² Det brant sluttande yttertaken

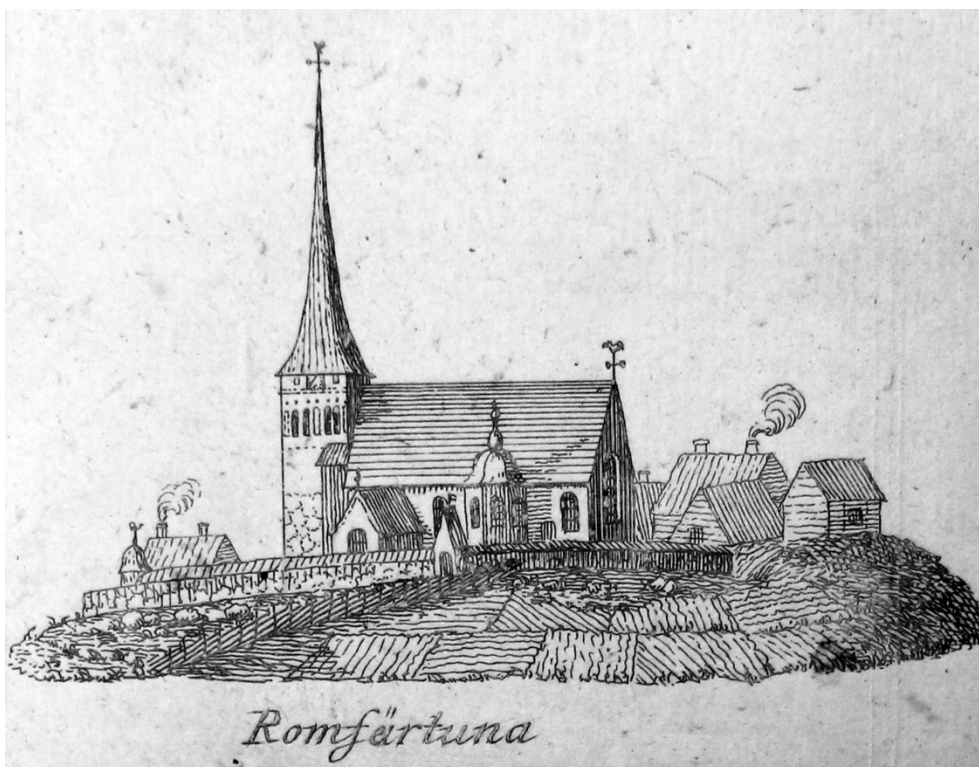
¹ Hammarskiöld s. 8.

² Ibid s. 4.

var sannolikt spånklätt. Över kyrkorummet fanns ett högt trätunnvalv med stor spännvidd. På vinden syns ännu delar av det ursprungliga tunnvalvets takstolar. Kyrkorummets väggar var dekorerade med målningar i senromansk, bysantinsk stil, varav fragment återstår.

Romfartuna har ett typiskt gotiskt kyrkorum. Även det branta takfallet är typiskt för den unga gotiken liksom murarna av gråsten. Kyrkan var ursprungligen en salkyrka men efter en omfattande ombyggnad, som var klar 1427, blev kyrkan treskeppig med ett högt mittskepp och två lägre sidoskepp. Det tidigare trätunnvalvet ersattes av tegelmurade kryssvalv, uppburna av pelare med spetsiga arkadbågar emellan. Troligen försågs taket med en s.k. takryttare³. Samtidigt byggdes vapenhuset till, vars port gjordes rikt ornerad med järnsmide. Även porten till koret antas vara från denna tid.

Tornet tillkom under senmedeltid, möjligen under 1420-talets ombyggnad. Det murades på med cirka 4 meter⁴ tegelmur till nuvarande höjd mellan år 1667 och 1670 av John Murmestare och året därpå påbörjades uppförandet av den karakteristiska, spetsiga spiran, utformad av byggmästare Lars Olofsson från Köping. Tornspiran stod klar 1674 och var ursprungligen spånklädd och rödfärgad⁵. Däremellan, år 1670, lät Johan Gabrielsson Sparfvenfeldt bygga ett gravkor på kyrkans södra sida. Gravkoret lånade sin stil från det Gustavianska gravkoret i Riddarholmskyrkan i Stockholm. Gravvalvet är sedan 1966 igenfyllt och tillmurat⁶.

Figur 3. Romfartuna kyrka ur Grau 1754 (nytryck 1904).

Den ursprungliga kyrkans väst mur genombröts troligen under senmedeltid, men senast under 1600-talet, och mittskeppet förenades med det nedre tornrummet som kallas Mungakyrkan. Under Mungakyrkans golv finns ett gravvalv för generalmajor Petter Creimer och hans hustru, vars nedgång nu döljs av en häll.⁷

³ Edgren 1998 s. 4.

⁴ Bedömning baserad på tegelleveranser redovisade i kyrkans räkenskaper. ATA.

⁵ Edgren 1998 s. 5.

⁶ Ibid s. 7.

⁷ Edgren 1998 s. 6.

Sakristian byggdes ut mot öster 1758 och förseddes med två valv.⁸

Figur 4. Romfartuna kyrka ur: Sverige framställt i teckningar 1836. Källa: ATA.

Figur 5. Romfartuna kyrka ur: Sveriges historia III av Oskar Alin, 1889. Källa: ATA (Beskuren).

Under ombyggnationer i början på 1900-talet ersattes tornets spåntäckning med kopparplåt (år 1902) och långhustaket belades med skiffer (år 1911).⁹

⁸ Edgren 1998 s. 4.

⁹ Ibid s. 4.

År 1962 och 1968 blottades på norrväggen rester av kalkmåleri i form av figursviter och ornamentbågar i senromansk stil, påverkad av bysantisk konst. Endast mindre partier av muralmålningarna kunde bevaras efter restaurering 1977 och kan idag ses som fragment på väggytan.¹⁰

För att underlätta byggnadsunderhåll och framtida inspektioner byggdes ett system av gångbryggor på kyrkvinden år 2009-2010. Utmed gångarna installerades belysning, räcken och, då vinden omfattar flera nivåer, ett flertal stegar.

Genomförande

Takomläggning

Allt skiffer plockades ned på samtliga tak. Nockprydningen över östra gaveln, som utgörs av ett kors i smidesjärn med fyra kulor av koppar, monterades ned och restaurerades. Själva järnkorset rengjordes, lagades av smed och blev därefter linoljebränt. Kloten rengjordes försiktigt och skador löddes. Låsspikar byttes, nya smidda järnspikar trädde i hålen i ändarna på korsarmen och nya kopparspikar sattes i låsen till kloten. Rötskadad råspont i underbrädningen avlägsnades och ersattes med ny av samma dimension på södra takfallets östra del. På norra takfallets östra del avlägsnades delar av den rötskadade råsponten medan resten lämnades och täcktes med en presenning i avvaktan på beslut om hur den rötskadade takstolen skulle tas om hand. Med undantag av nämnda yta på östra delen av norra takfallet spikades plywood på samtliga takfall vilken därefter täcktes med underlagspapp (YEP 2500). Snart därefter åtgärdades även ytan på norra takfallets östra del, efter att all skadad råspont ersatts med ny och rötskadade delar på två åsar kapats, över nästföljande takstol, och ersatts med nytt virke av samma dimension.

Figur 6. Södra takfallet innan åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 7. Otät läggning i anslutning till fäste för nockprydning. Foto: Tobias Mårud.

Plywood fick läggas efter diskussion, entreprenören vill lägga plywood för att få ett styvare underlag och för att risken att spikarna inte fäster är stor p.g.a. den smala råsponten i underbrädningens. Det främst avgörande var dock att nuvarande underbrädning skallrar påtagligt om man slår på det och intilliggande skiffer riskerar att lossna eller gå sönder när skiffret spikas på plats.

Papp läggs, trots takvinkeln, av praktiska skäl då hela takfallen måste plockas ned innan de kan läggas om, pappen kommer sålunda läggas delvis som väderskydd.

¹⁰ Ibid s. 9, Hammarskiöld s. 12.

Figur 8 & 9. Provruta på norra takfallet. Skiffern är fästade direkt i räsponenten med spik som angripits hårt av rost. Foto: Tobias Mårud.

Figur 10 & 11. Ställning reses inför nedplockning av skiffer, arbetet påbörjades först på norra sidan. Foto: Tobias Mårud.

Figur 12. Ställningen färdigställd på norra takfallet. Foto: Tobias Mårud.

Figur 13. Pappen är lagd. Området över den rötskadade takstolen har lämnats öppet, ingen plywood eller papp har lagts där, och täcks temporärt med en presenning. Foto: Tobias Mårud.

Figur 14 & 15. Rötskada i norra takfallets östra del. Skadad råspont avlägsnades och området täcktes i väntan på beslut om hur den delvis rötskadade takstolen skulle åtgärdas. Foto: Tobias Mårud.

Figur 16 & 17. Även södra takfallets östra del uppvisade rötskador i underbrädningen, dock inte i samma omfattning. Infästningen av underbrädningens ersatta råspont fick stödjas med balkar. Foto: Tobias Mårud.

Figur 18. Nockprydnaden nedmonterad. Foto: Tobias Mårud.

Figur 19 & 20. Nockprydnadens ena fäste var av och kloten i behov av underhåll. Foto: Tobias Mårud.

Befintlig plåt på långhustaket, sakristians tak och på vapenhusets tak ersattes med ny koppar, undantaget plåten över vindskivorna på långhusets östra gavel. På sakristian tillkom en ny fotplåt i koppar och på grund av att plywooden bygger upp fästes en mindre kopparplåt ovanpå samtliga vindskivors övre kant. En äldre plåttäckt skorstensöppning sattes igen och täcktes med skiffer.

Figur 21 & 22. Den befintliga plåten ersattes med ny, här ståndplåten mot sydöstra delen av tornet. Foto: Tobias Mårud.

Figur 23 och 24. Sakristians nya fotplåt kan skönjas på bilden till vänster (markeras med pilar). Höger bild visar exempel på plåten som tillkom på vindskivornas övre kant, här på sakristians södra gavel. Foto: Tobias Mård.

Intill mötet mellan gravkorets tak och långhuset sattes en extra plåt, ca 25-30 cm bred, för avvattningen på var sida då plåten tidigare var för snålt tilltagen. I mötet mellan gravkorets plåttak och rännviden av koppar på långhuset lades mellanlägg av bly för att förhindra bimetallkorrosion.

Figur 25. Den tillkommande plåten vänster om de ursprungliga, på västra sidan av gravkoret. Foto: Tobias Mård.

Efter att hängränna och stuprör monterats på prov, på södra takfallets östra del, under en längre period godkändes monteringen på långhuset. Hängrännor och stuprör av koppar sattes upp på långhusets båda takfall. Hängrännor har dimensionen 150 mm och stuprör 110 mm, skarpa böjar och icke markanslutna utkastare.

Figur 26. Avvattning i koppar, stuprör med skarpa böjar. Foto: Tobias Mårud.

Nockprydnaden över östra gaveln återmonterades, med tupp i spiran. Stagen monterades i fästen för att minska risken för rötskador, inte direkt i råsponten som tidigare. Fästena målades i kulör lik skiffrets.

Vindskivor och takfotsbrädorna underhölls och ströks med tjära.

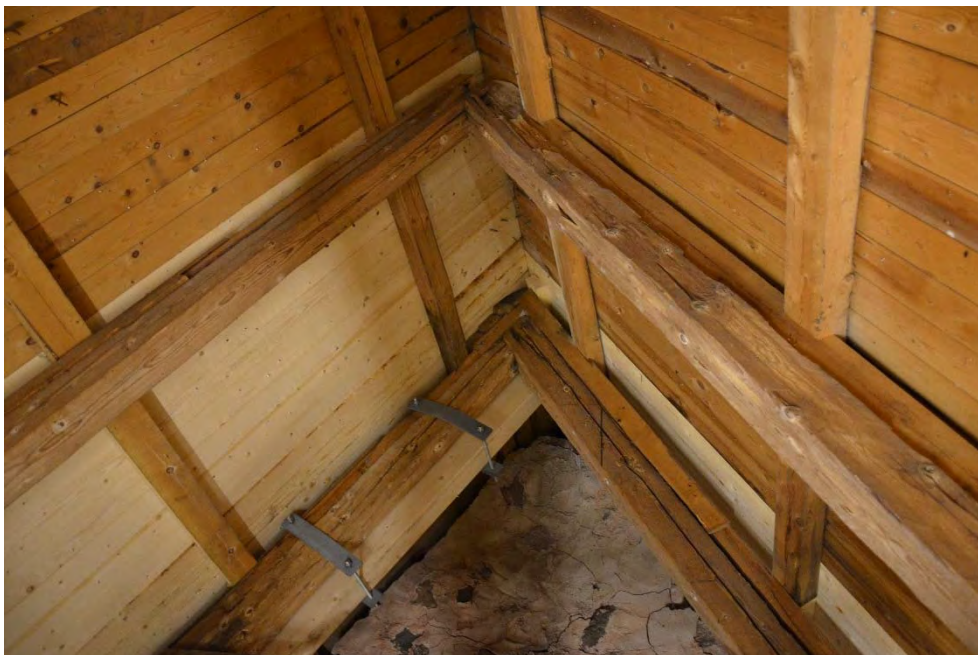
Det nedplockade skiffret lades tillbaks. Skiffern fästes med rostfri spik och kompletterades med Grythytteskiffer. Kompletterande skiffer lades i första hand på sakristia och vapenhus.

Figur 27. Takomläggningen är utförd, de nya koppardetaljerna är ännu tydliga med sin avvikande kulör men har redan börjat ärga och kommer snart att ha en mörkare, till taket bättre anpassad ton. Foto: Tobias Mårud.

Åtgärd på rötskadad takstol

Takstolen direkt väster om långhusets östra gavel har rötskadats till följd av läckage genom nockprydnadens infästningar. Framst är övre delen av högbenet mot norra takfallet skadat. Takstolens högben förstärktes genom att en träregel spändes fast på östra sidan av högbenet med stålbyglar och gängad bult. Även några de tvärgående åsarna var rötskadade, två fick delvis bytas och en ås förstärktes.

Figur 28. Östra delen av långhusvindens tak efter genomförda åtgärder. En större del av underbrädningen ersattes på norra takfallet i jämförelse med det södra. Högbenets förstärkning syns i form av stålbyglar, bult och regel. Foto: Tobias Mårud.

Figur 29 & 30. Skadad råspont har kapats vid närmaste ås för att kunna fästas. Foto: Tobias Mårud.

Figur 31. Två åsar fick delvis bytas, en förstärktes. Åsen i övre delen av bilden är bytt, kapad över andra takstolen österifrån, men även förstärkt. Den i bildens nedre del är förstärkt, huvudsakligen för att kunna fästa skarven för råsponten öster om högbenet. Foto: Tobias Mårud.

Figur 32. Det skadade högbenet stagades genom en regel fäst längs östra sidan med hjälp av sex stycken skruvförband. Foto: Tobias Mårud.

Grindstolpar

Kyrkogårdens nordöstra och södra grindstolpar, tillkomna på 1790-talet, är klädda med skifferbelagda huvar. Huvorna åtgärdades på samma sätt som kyrkans tak, med plywood, underlagspapp och omläggning av skiffer. Skadat virke ersattes. Fotplåtar i koppar tillkom och skadade nockplåtar ersattes med nya av koppar.

Figur 33 & 34. Grindstolparnas trädetaljer var delvis skadade. Exempel innan åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 35 & 36. Huvarna åtgärdades på samma sätt som kyrktaket, resultatet blev en mer påtaglig visuell förändring då ytan på respektive huv är så liten. På bilderna har de bytta trädetaljerna ännu inte tjärats. Foto: Tobias Mårud.

Resultat

Åtgärderna har utförts med gott resultat och i enlighet med Länsstyrelsens beslut. Några synpunkter och reflektioner bör dock nämnas. Plywood och papp är ett avsteg från tidigare utförande men godtogs då de bedömdes ha fördelar för utförandet. Det kunde konstateras att ventilationen genom underbrädningens råspont är obefintlig, plywood och papp ska sålunda inte påverka ventilationen. Kvarstår gör dock frågan om plywoods beständighet, limmet i skivorna är inte vattenlösligt men det är oklart om hur snabbt såväl limmet som materialet i övrigt bryts ned.

Gravkorets plåttak går ned till rännedal av koppar på långhuset. Mellanlägg av bly finns men det är inte en optimal lösning och bör observeras vid årlig översyn.

Diskussion fördes om bästa lösningen på avvattning, valet stod mellan hängränna eller fotränna. Hängränna bedömdes vara bättre då fotränna hade krävt att undre skifferskiftet dragits upp vilket hade inneburit en större påverkan på utseendet.

Nya ståndplåtar tätades med silikonbaserad fogmassa i överkant mot fasad, ett för byggnadsverket mindre passande tillvägagångssätt och med mindre lämpligt material. Bakgrunden till detta är att entreprenören ursprungligen ville fästa en skyddsplåt över ståndplåten vilken skulle täcka glipan som ofta uppstår mellan ståndplåtens överkant och fasaden. Detta nekades då det hade haft allt för stor påverkan på utseendet.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Digitala Gröna kartan.

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Otryckta källor

Hammarskiöld, Rolf. 2005. *Karaktisering av Romfartuna kyrka*. Västerås stift.

Litteratur

Edgren, Gerd. 1977. *Romfartuna kyrka*. Västerås stifts kyrkoberivningskommitté. Nr 53. Västerås.

Edgren, Gerd. 1998. *Romfartuna kyrka*. Västerås stifts kyrkoberivningskommitté. Nr 53, (omarbetad och kompletterad utgåva). Västerås.

Grau, Olof. 1754. *Beskrifning öfver Vestmanland*. Nytryck 1904 utgivet av Västmanlands läns tidning. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	13103
<i>Länsstyrelsen dnr:</i>	433-4830-10 och 433-4134-12
<i>Fastighetsbeteckning:</i>	Romfartuna prästgård 1:3
<i>Landskap:</i>	Västmanland
<i>Län:</i>	Västmanlands län
<i>Socken:</i>	Romfartuna
<i>Beställare:</i>	Västerås kyrkliga samfällighet
<i>Entreprenör:</i>	Bygg & Skiffertaksteknik AB
<i>Antikvarisk medverkan:</i>	Tobias Mårud Stiftelsen Kulturmiljövård Stora gatan 41 722 12 Västerås

